

Arařtırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 05.08.2024

Kabul Tarihi: 23.11.2024

Yayın Tarihi: 20.12.2024

Yazıt Kùltür Bilimleri Dergisi, 2024, 4(2): 212-226

Research Article

Received Date: 05.08.2024

Accepted Date: 23.11.2024

Published Date: 20.12.2024

DOI Number: 10.59902/yazit.1528228

EVLAT ve KÖLE ALIM SATIM BELGELERİNE GÖRE ESKİ UYGURLARDA KÖLELİK ANLAYIŞI

Slavement in Old Uyğur's According to the Documents of Child and Slave Trading

Mehmet GÜLER*

ÖZ

Kölelik, insan iradesinin başkası tarafından sahiplenilip kullanılmasıdır. Bu durum insan topluluklarının ve sosyal hayatın bulunduğu her coğrafyada son yüzyıla kadar yasal bir olgu ve durum olarak varlığını sürdürmüştür. Ekonomik etkinlikler ve çeşitli siyasi oluşumlar; köle edinme, köleleri kullanma, onları alıp satma uygulamalarını destekleyici yönde gelişme göstermiştir. Daha çok batı toplumları ile özdeşleştirilen kölelik anlayışı, doğudaki toplumlarda da bir şekilde vardır. Türklerde de ilk Türk devletlerinden başlayarak sosyal yaşamın bir gereği ve sonucu olarak kölelik kurumuna rastlanmaktadır. Savaşlarda tutsak edilen kişiler, savaş sonucu ele geçirilen düşman tarafına ait kadın ve çocuklar, parçalanmış ailelerin çocukları, ailesi tarafından bakılamayıp başkasına köle ya da hizmetçi olarak satılan çocuklar Asya Türk devletlerinde kölelik anlayışının tezahürleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk tarihinin yazılı kaynaklarında köleliğin varlığını örneklendiren ilk belgeler, Uyğurlar devrine aittir. Uyğurlar devrinde köle alım satımının yasal bir çerçeveye kavuşturulduğu gözlenmektedir. Bu çalışmada Nobuo Yamada tarafından EmO1 koduyla etiketlenen köle edinme belgesi ve diğer köle satış belgelerinden hareketle Eski Türk toplumlarında da görülen kölelik anlayışının bir çerçevesini çizmek amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kölelik, Uyğurlar, satış sözleşmesi, evlat verme, evlat edinme

ABSTRACT

Slavery is the appropriation and use of human will by another. This situation has continued its existence as a legal phenomenon and situation until the last century in every geography where human communities and social life exist. Economic activities and various political formations; It has developed in a way that supports the practices of acquiring slaves, using slaves, buying and selling them. The concept of slavery, which is mostly identified with Western societies, is also somehow present in Eastern societies. In Turks, starting from the first Turkish states, the institution of slavery is encountered as a necessity and result of social life. Persons imprisoned in wars, women and children belonging to the enemy side captured as a result of the war, children of broken families, children who could not be cared for and sold as slaves or servants to others appear as manifestations of the understanding of slavery in Asian Turkish states. The first documents exemplifying the existence of slavery in the written sources of Turkish history belong to the Uyğhur period. It is observed that the buying and selling of slaves was brought into a legal framework during the Uighur period. In this study, it is aimed to draw a framework of the understanding of slavery, which is also

* Dr. Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara-Türkiye. E-posta: mehmetguler01@hotmail.com. ORCID: 0000-0002-9312-3645.

seen in Old Turkish societies, based on the slave acquisition certificate and other slave sales documents labeled with the EmO1 code by Nobuo Yamada.

Keywords: slavery, Uighurs, sales contract, child sale, adoption

Giriş

İnsanların bireysel özgürlüklerini ortadan kaldırarak onları başkasının malı ve işçisi yapmaya *köleleştirme* denmiştir. Bu durumda *köle*, “özgürlüğü olmayan, iradesi dışında başkalarına hizmet eden kişi” anlamına gelir. Eski Uygur metinlerinde *köle* sözcüğü yerine *kul*, *karabaş*, *küng* sözleri yer alır (Civelek, 2005: 142; 178; 183). *Kul*, Türkçe “erkek köle” anlamındadır. Bugün birçok Türk lehçesinde vardır: Altaycada *kul* (Naskali, 1999: 24), Azerbaycan Türkçesinde *gul*, Başkurtçada *kol*, Kazakçada *kul*, Kırgızcada *kul*, Tatarcada *kol*, Türkmencede *gul* biçimindedir (Clauson, 1972: 615; Doerfer, 1963: 556). *Küng* ise “kadın köle, hizmetçi, cariyeye” anlamına gelen bir sözcüktür, *kul* sözünün karşılığıdır (Clauson, 1972: 726)¹. Bugün sadece Yeni Uygurcada yaşar (Yakup, 2000: 107). *Karabaş*, “kara (halk, kul) sözcüğü ile “baş (kişi)” sözcüklerinin birleşimidir (Clauson, 1972: 647b). Eski Uygurca döneminde hem erkek hem kız köleler için kullanılırken, sonraki dönemlerde sadece kız köleler, cariyelere karşılık söylenmiştir. Kaşgarlı Mahmut, Divanü Lugati't-Türk'te bu sözcüğü “gerdek gecesi gelinle birlikte gönderilen hizmetçi kadın, sağdıç kadındır; erkek veya dişi kölelere verilen adlardandır, kara başlı, kara kafalı demektir.” ifadeleriyle açıklar (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 684).

Tüm eski kültürlerde kölelik kurumuna rastlanır ve kölelik meşru, normal bir durum olarak algılanır. Hint uygarlığında kölelik hukuk kitapları ile düzenlenmiş ve yedi farklı kölelik türü sayılmıştır: savaş köleliği, gönüllü kölelik, aileden gelen kölelik, satış köleliği, hediye kölelik, miras köleliği, ceza köleliği. Çin hukukunda ise sadece savaş esirleri köle yapılmaktadır. Çinlilerin köle olması ise sonradan yaygınlaşmıştır (Bozkurt, 1983: 22). Sümerlerde de köleliğin başlıca kaynağı savaşlardır. Borç ödeyememek de kölelik nedenidir. Köleler, efendisinin malıdır. Öte yandan bazı yerlerde köleler evlenebilmekte ya da azat edilebilmektedir. Hammurabi Yasaları'nda kölelik, ticarî bir faaliyet olarak kabul görür. Mısır'da köleliğin kaynağı savaş esirleri ve güneyden getirilen yerlilerdir. Eski Yunan'da kölelik, yine ticaretin ayrılmaz bir parçasıdır. İbranîlerde, Hititlerde, Romalılarda da kölelik, belli kanun ve düzenlemelerle sistemleştirilmiştir (Bozkurt, 1983: 23).

Diğer kadim kültürlerde olduğu gibi Eski Türklerde de kölelik anlayışı yaygındır. Hun İmparatorluğu'nda “kabile köleliği” söz konusudur. Bu köle kabileler

¹ Küñ “sklavin, dienerin; cariyeye, halayık, hizmetçi kadın” demektir. Bu sözcüğün kökeni hususunda kesin bir bilgi yoktur ancak Çince ile bağlantılı olma ihtimali yüksektir. Küñ < Chin. 腕 kun “hinterer palast, wohnbereich der frauen; iç saray, kadınların oturduğu yer” sözünden dönüşmüş olabileceği düşünülmektedir (Wilkens, 2021: 443).

doğrudan hükümdara hizmet etmektedir. Ayrıca savaş tutsakları da köleleştirilmekte, bunların boyunlarına ip takılmakta ve çobanlık gibi işlerde çalıştırılmaktadır (İzgi, 2014: 147). Köleliğin varlığına dair ilk kayıt I. Köktürk Kağanlığı döneminde İstemi Yabgu'nun İstanbul'a Zemarkus'la birlikte bir Kırgız kadın köleyi göndermesidir (Osawa, 2005: 220). Köktürk devletinde hür ve köle ayrımı söz konusudur. Erkek kölelere "kul", kız kölelere "küng" denmektedir. Orhun Yazıtları'nda geçen *Tavgaç bodunka beglik urı ogilin kul boltı, eşilik kız ogilin küñ boltı* "Çin halkına beyliğe yakışır oğlun köle oldu, gelinlik kızın cariye oldu." (Kültigin Doğru) sözü savaşta yenilgiye uğrayan toplulukların köle haline getirildiğini gösteren en somut ifadedir (İzgi, 2014: 147). Yine Yazıtı'nın doğu yüzü 13 ve 20. satırlarında *bodumı küñ kul boltı* "halkı cariye, köle oldu."; *küñedmiş kuladmış bodunuğ* "kul köle haline gelmiş ulusu" sözleri de o dönemde Türklerin çeşitli nedenlerle köle haline getirildiğini göstermektedir (Tokyürek, 2021, 756, 757).

Uygurlar, Hun ve Köktürklerden daha gelişmiş bir sosyo-kültürel ortam oluşturmakla beraber eski Türklerde görülen kölelik anlayışını aynen devam ettirmişlerdir. Uygurlarda da köleliğin kaynağını, çoğunlukla savaş tutsakları ve bu tutsakların çocukları, torunları oluşturur. Diğer yandan kişilerin kendi çocuklarını, kardeşlerini köle veya hizmetçi olarak başkalarına sattıkları da görülür. Kadın erkek, genç yaşlı, kültürlü kültürsüz her tür köle ve hizmetkâr alınıp satılır (Bozkurt, 1983: 100).

Köle sahipleri, kölelerinin mutlak hâkimidir. Onu satabilir, başkasına miras bırakabilir. İsterse azat da edebilir. Bütün bu işlemler, hukuk sisteminde kayıt altına alınmıştır. Uygurlarda kölelere karşı Moğollardan farklı olarak çok daha hoşgörülü davranılmıştır. Onların evlenmelerine izin verilmiştir. Köle satışlarında onların hakları da korunmaya çalışılmıştır. Bunun kanıtı ise kölelik ve evlat edinme konusunda elimize ulaşan en somut belgelerin Uygurlar döneminden kalmış olmasıdır. Onlardan günümüze ulaşan din dışı hukuk belgelerinin bir kısmı *köle satışı, köle edinme, evlat verme ve edinme* üzerinedir. Kişilerin alınıp satılmasıyla ilgili birçok kütüphanede bulunan bu sözleşmeler Nobuo Yamada tarafından tasnif edilmiştir. Yapılan bu sınıflandırmalara göre bu sözleşmelerin çoğunluğunun köle satışını içerdiği görülmektedir. Köle satışı dışında *evlat/köle alımı, evlat/köle kiralanması* da söz konusudur. Bazı kişi alım satım işlemlerinde hem alıcının hem de satıcının ayrı sözleşme yapması dikkat çekicidir. Makaleye konu olan EM01 kodlu belge, bir evlat/köle alım sözleşmesidir. Bu evlat/köle alımı işleminin satıcı tarafından düzenlenmiş şekli de SA24 kodlu belgede yer almaktadır² (Yamada, 1993: 2). Aşağıda, Uygurlara ait çeşitli köle/evlat alım satım sözleşmelerinin tasnifi, bu belgelerin kısa

² Nobuo Yamada sınıflandırmasına göre; Köle satış belgeleri "Sa (sale)" koduyla listelenmiştir. Evlat edinme "Ad-adoption", Azat etme "Em-emancipation", vasiyetler de "WP-will or portion of a family's property" koduyla sıralanmıştır.

içerikleri, EM01 belgesi verilerek Uygur toplumunun kölelik ve evlat alım satımına nasıl baktığı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Yamada tasnifine göre Uygur kişi satış sözleşmeleri şunlardır: 9 belge - kişi (evlat, köle, kardeş vb.) satış (SA < sale) belgesi; 3 belge - evlat verme (AD < adoption) belgesi; 2 belge - evlat rehin verme (P < pledge) belgesi; 1 belge - köle azat (WP < will or portion) mukavelesi; 1 belge - köle alım (EM < emancipation) belgesi.

Yamada Tasnifine Göre Köle Satış Belgeleri'nin İçerikleri

Sa24 Tenishev, Feng

Ejder yılı sekizinci ayda Aday Tutung adlı kişi, Pintung adlı Çinli erkek kölesini 9 çao-yastık para karşılığı Şivşay Tayşı'ya satıyor. Bu belge, inceleyeceğimiz EM01 evlat / köle edinme belgesinin satıcı beyanıdır.

Sa27 U 5235

Domuz yılı ikinci ayında Kukdmunı Tamunu (?) pamuklu beze karşılık Yungcı adlı 13 yaşındaki oğlunu Alpış'a satıyor. Çocuğun hırsızlık yapma ihtimaline karşı alıcıya garanti verilip sorumluluğun satıcıda olduğuna dair not düşülmüş. Belgede Ögdek, Elçi Buka, Tüstemür, Togan Tugdkan adlı dört tanık var. Hepsinin nişanı, satan kişinin nişanı ve tamgası bulunuyor. Belge, Şila Kukdmunika tarafından yazılmış.

Sa28 TM206, D187 Mainz 693 USp 16 SBPK

Maymun yılının sonuncu ayında Tedmilig ve Kara Buka adlı kişiler Kutlug adlı kadını 150 kalın pamuklu kumaşa karşılık Kutlug Temür'e satıyorlar. Satılan kadının kim olduğu, yaşı, durumu belirtilmemiş; ancak bu kişilerin kız kardeşi olabileceği değerlendiriliyor. Alıcıya yine kadının sorun çıkarma ihtimaline karşılık güvence veriliyor. Belgede Töredü, Tongur Mungsuz, Torçı, Toyın adlı dört tanık var. Hepsinin nişanı, satıcının da tamgası yer alıyor. Belge, Kutlug tarafından yazılmış.

Sa21 T II D373 U 5240 Usp 61 SBPK

Tavuk yılı dördüncü ayında Kovcu adlı kişi gümüş ihtiyacından dolayı Puking adlı erkek kölesini Kingsun isimli birine 47 sıtır yarmak gümüşe satıyor. Çıkabilecek sorunlara karşı alıcıya güvence veriliyor. Kendi nişanları bulunan Kız Turmuş, Maşı, Kotan Togrıl, Kovçu adlı dört tanık adı görülüyor. Kovcu'nun damgası var. Belge, Yüzbaşı Esen tarafından yazılmış.

Sa22 3Kr. 34 Usp 114 SPF

Domuz yılı altıncı ayında Yap Togrıl adlı kişi, kadın kölesi Kimzun'u İneçi'ye 50 yarmak gümüş para karşılığında satıyor. Sorun çıkma olasılığına karşı alıcıya güvence veriliyor. Satış sözleşmesinde nişanları bulunmayan Elig, Tarım, Takıçuk, Topula adlı dört tanık var. Yap Togrıl'ın damgası yer alıyor. Belge, Edgü Togrıl tarafından yazılmış.

Sa23 3Kr. 38 Usp 110 SPF (ph.)

İt yılı onuncu ayında Elik Kaya 80 adet pamuklu bez karşılığı 12 yaşındaki Tak Kün adlı kız kölesini Eniçük'e satıyor. Çıkabilecek sorunlara karşı alıcıya güvence veriliyor. Belgede nişanı olmayan İnalçuk, Oğul Tonga, Küdan, Taş Kan adlı üç şahit ismi var. Elik Kaya'nın damgası yer alıyor. Belge, Kuli Tutung tarafından yazılmış.

Sa 29 SJ M/6 Inv. 1952 g.4176 SPF

Yıl adı okunamayan belgede Baçak adlı kişi 50 bağlık pamuklu kumaş (iki katlı) karşılığı Esen Tigin adlı kadın kölesini Bedrüz'e satıyor. Satılan kölenin yaşı ve özelliklerine değinilmemiş. Olası itiraz ve sorunlara karşı alıcıya güvence veriliyor. Sözleşmede kendi nişanları olan Çokı, Mısır Kaya Kuz, Beg Temür Kuz, Yak Silka adlı dört tanık adı var. Baçak'ın damgası bulunuyor. Belge, Alp tarafından yazılmış.

Sa25 SJ Uig/15 Inv.1952g.4192Usp 56 SPF

Sıçan yılında Kalımtu adlı işi, 100 pamuklu kumaş karşılığı Tulat adlı kadın kölesini Bulat'a satıyor. Cariye için alıcıya güvence veriliyor. Belgede nişanı olmayan Şabi Buka, Kutlug Temür Tayak, Budasın adlı üç tanık var. Kalımtu'nun nişanı ve damgası yer almakta. Belge, bizzat Kalımtu'nun kendisi tarafından yazılmış.

Sa26 Usp 57

Belirsiz bir yılın üçüncü ayında Baba Kutluk Temur, oğulları Er Togmuş ve Toktamış'a para lazım olunca Mübarek Koç (hoca) adlı diğer oğlunu köle olarak Sengekteş adlı kişiye 60 altın karşılığında satıyor. Alıcıya olası itiraz ve sorunlara karşı güvence veriliyor. Sözleşmede nişanları olan Soma, Karagunas, Kıpçak adlı üç tanık var. Her üç tanık da belgeyi imzalamış. Belgenin yazarı belli değil ancak Adar adlı bir beyin yanında yazıldığı belirtilmiş.

Bu Satış Belgelerinden Çıkarılacak Sonuçlar;

1. Tespit edilen dokuz satış sözleşmesinin belirli bir yazım düzeni vardır. Bu düzene göre satış sözleşmelerinde şu sıralama izlenir: a.Tarih (12 hayvanlı takvime göre yıl, ay, gün) ve sözleşmeyi yapan kişinin adı b.sözleşmenin konusu; alım satım sebebi, satıcı, alıcı, mal, fiyat c.ödemenin iki tarafça onaylanması d.satılan şeyin kapsam ve sınırı, alıcının hakları e.sözleşme ihlallerine karşı güvenceler, özel durumlar f.tanıklar, nişanı ve tamgalar, yazan kişi g. ek beyan (varsa) (Yamada, 1967: 22).

2. Satılan kişilerin kölelik vasfı net değildir. Aileden biri ya da daha önceden edinilmiş bir köle satış konusu yapılmaktadır. Bu sözleşmelerin beşinde kadınlar, dördünde ise erkekler satılmıştır. Bu kişilerin yaşları, ırkları, nitelikleri birbirinden farklıdır.

3. Genellikle pamuklu kumaş ya da para ihtiyacından dolayı köle sınıfında kabul edilen kimseler alınıp satılmaktadır. Bu durum pamuklu kumaşın, o

dönemde ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu belgelerin beşinde köleler pamuklu kumaş karşılığında satılmıştır. Bu kölelerin dördü kadındır. Dört sözleşmede köleler altın ve gümüş para karşılığı satılmıştır. Bu kölelerin ise üçü erkektir.

4. Satılan kölenin ederi, her sözleşmede farklıdır. 60 altın paraya satılan kölenin yanında 150 top pamuklu beze satılan da vardır. Bu fiyatın ortaya çıkmasında kölenin yaşı, fiziksel özellikleri, niteliği rol oynamaktadır.

5. Bütün bu satış belgelerinde satan kişi, alıcıya sattığı köle için güvence vermektedir. Bu noktada kölenin yol açabileceği olumsuzluklar için sorumluluğun satıcıda olduğu özellikle belirtilmektedir.

Evlat Alım/Kabul Belgeleri

Ad01 SJ O770 (O.7) Inv. 1952 g. 4153 SPF

İt yılı on birinci ay da Kaitso Tutung adlı kişi, mal ve eşya karşılığı Titso adlı oğlunu Çintso'ya satıyor. Satıcı süt sevinci olarak yarım yastuk para alıyor. Alıcıya olası itiraz ve sorunlara karşı güvence veriliyor. Belgede nişanı olmayan Buyan Tonga, Ked Burhan, Kutrulmuş adlı üç tanık var. Kiytso Tutung'un damgası bulunuyor. Belgenin yazarı Kiytso Tutung'un kendisi.

Ad02 SJ O/55 (O.8) Inv. 1952 g.4135 SPF

Sığır yılı sekizinci ayında Titso adlı kişi abisi Ançuk ile anlaşıp kardeşleri Antso'yu akrabaları olan Toynak Şilavanti'ye 20 sıtır gümüş paraya satıyor. Alıcı kendi çocuğu Sambodu ile satın aldığı Antso'nun eşit muamele göreceğini beyan ediyor. Çıkabilecek sorunlara karşı 1 yastuk ceza öngörülüyor. Belgede Basa Yalavaç, Beg Turmuş adlı iki şahit var. Belge, Elgür Tunga tarafından yazılmış.

Ad03 O.1 USp. 98

Belirsiz bir yılda adı Torçı(?) adlı kişi, oğlu Turmuş'ı Sutbak adlı şahsa toprak yasaı ile evlatlık veriyor. Sutbak, aldığı çocuğa çok iyi davranacağına, onu öz çocuklarından ayırmayacağına dair güvence veriyor. Sözleşmede Temür ve Arıg adlı iki tanık yer alıyor. Torçı'nın damgası var. Belge, İş Kara tarafından yazılmış.

Yukarıdaki üç evlat verme sözleşmesi, satış sözleşmelerindeki yazı üslubundaki gibi tarih, satıcı, alıcı, satış bedeli, güvence, tanık, yazan kişi gibi özellikleri barındırmaktadır. Satış sözleşmelerinden farklı olarak sadece çocuklar satılmakta, alıcının çocuğa iyi davranacağı, çocuğun da alıcı aileye saygıda kusur etmeden hizmet etmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Evlat Kiralama Sözleşmeleri

P101 SJ O/54 (O.6) Inv. 1952 g. 4134 SPF

Domuz yılı birinci ayında Kaytso Tutung, öz oğlu Titso'yu keşiş Çintso'ya üç yıllığına 10 sıtır gümüş karşılığında veriyor. Çintso keşiş, aldığı çocuğa çok iyi davranacağını, ona iki yılda bir giysi, çarık ve kürk vereceğini; hastalandığında, iş göremez olduğunda ona iyi bakacağını beyan ediyor. Belgede nişanı olmayan

Kutadmuş Kaya, Sengiçün, adlı iki şahit var. Kaytso Tutung'un damgası da yer almakta. Belge, Buyan Kaya tarafından yazılmış.

P102 (Kle.Rob.5) USp. 51 SPF (ph.)

Sıçan yılının ikinci ayında Kedire adlı kişi, öz oğlu Bolmuş'ı Yegen Kaya Sambokdu Tutung'a 25 sıtır gümüş paraya rehin veriyor. Rehin süresi okunamamış. Alıcının rehin olarak aldığı oğula masrafları dışında bir şey vermek istemediği anlaşılıyor. Belgede Akbıra, Tatakı, Karımdu Tutung adlı tanıklar var. Sözleşme, Karımdu Tutung tarafından yazılmış.

Bu iki belge de satış sözleşmeleri gibi tarih, taraflar, sözleşme konusu kişi, güvenceler, yer almaktadır. Diğer sözleşmelerden farklı olarak çocuğun belli bir süre için verildiği, yani kiralandığı yazılmıştır.

Köle Azat Belgesi Örneği

WP02 SUS 2.49.1 SUS

Tavuk yılının üçüncü ayında Köni Kuz adlı kişi, ağır hastalığa yakalanınca Burhan Kuli adlı köle için sözleşme yapıyor ve onun akrabalarıyla iyi geçinmesini, isterse başka yerlere özgürce gidebileceğini belirtiyor. Belgede Er Tonga, İkici adlı tanıklar var. Belge, Kaysin Tu tarafından yazılmış. Damat Lika'nın damgası da eklenmiş.

Bu belgelerden farklı olarak bir de köle/işçi alımını içeren belge mevcuttur. Em01 Y 828 ZLB koduyla kaydedilen bu köle alım sözleşmesi aşağıda verilmiştir. Belgede kullanılan dil ve siyasi, sosyal yaşamla ilgili ipuçları dikkate alındığında bu sözleşmenin 13. yüzyıla verilen ait olduğu düşünülmektedir. Öte yandan Yamada da, Feng ve Tenişev'den hareketle bu belgenin 21 Eylül 1280 tarihine ait olduğunu belirtmektedir³ (Yamada, 1972: 217-218).

EMO1 Belgesinin Metni:

- 1.luu yıl säkizinç ay altı otuzka män şivsay tayşı⁴
- 2.ulug suuka buyanı tægzün anta basa aka ini ogullarka buyanı tægzün basa koço il⁵
- 3.bägdlerine ançaşılarka şazın ayguçıka şazın uluglarına ilkä bodunka
- 4.kuvragka alku tınlıg uguşına anta basa bahşım ulugum käv bahşıga

³ Feng ve Tenişev, bu belgenin yazım tarihini 21 Eylül 1280 olarak tespit etmektedir.

⁴ Osaka Üniversitesi Bilgi arşivinde bulunan ve 山田,信夫 (Nobuo YAMADA) tarafından yazılan 1972-03 tarihliウイグル文奴婢文書及び養子文書 Uygurca Metin ve Evlat Edinilen Belge başlıklı makalede (S.64) satır sonlarındaki "Şivsay Tayşı, Koço il, Tutung, Koçotakı, song, yorımazun" sözcükleri yoktur. Adı geçen makalede begdleringe> begedleringe, kuvragka>kuvrakka, uguşinga>oguşinga, kırk<kruk, barkımnı> barknı, terimler> tarimler şeklinde okunmuştur.

⁵ Nobuo Yamada'nın Uygur Satış Mukavelesi Belgelerinin Şekilleri adlı eserinde bu metin Em01 Y828 ZLB başlığı ile verilmiştir. Bu çalışma, Özlem Yazlı'nın *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerde Karşılaştırmalı Söz Varlığı* adlı eserinde Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

- 5.mäniñ öz bodumka kişimkä oğlanlarımka basa äsän togrıl turmuş tutuñ
- 6.aday tutuñg ögrünç kız başaka başlap urugka kadaşka buyanı tægüzün
- 7.tep mäniñ padırta şüküntä kazanmış nägü kimni satıp yulup koçotakı
- 8.aday tutuñnuñ pinduñ atlıg kırk yaşlıg kıday oğlanın nom bitig
- 9.bilir üçün tokuz yastuk çao birip yulup altım män şivsay tayşıka kişim
- 10.kä ulug ogul bolup ävimni barkımni giläp asırap yorızun biz munta soñ
- 11.ölsär şinkişinin başlap oğlanlarım birle äwimni tutup ayıtışıp
- 12.känjişip yorızunlar oğlanlarım birlä sıguşu yaraşu umasar pinduñ äwimtäki
- 13.nägükä kimkä katılmadıñ öz bodı örü tagka kodı kumka barsar tört yolu
- 14.boş bolzun bu bitigdäki söztin öngi bolsar biz
- 15.ulug suuka bir altun yastuk aka ini tägidler birär kümüş yastuk iduk kutka
- 16.bir yastuk şazın ayguçıka bir at kızgud ödünüp sözläri yorımazun
- 17.tanuk tört maharañc täñriler yiti äkä baldız tärimler yügäruki tanuk
- 18.koşdir tanuk ilabu tanuk kudugçı äsän tanuk täriñçi bokşınđu bu tamga
- 19.men şivsay tayşınıñ ol män töläk şivsay tayşıka ayıtıp bitidim

Türkiye Türkçesine Çevrilmiş Şekli:

- 1.Ejder yılı sekizinci ayın yirmi altısında ben Şivsay Tayşi
- 2.yüce majestelerine sevabı değsin. Ondan sonra ağabeyim, küçük kardeşim ve oğullarıma sevabı değsin. Sonra Koço il
- 3.beylerine, müfettişlerine, öğreti sözcülerine (vaizlere), din büyüklerine, ülkeye, halka
- 4.topluma, tüm canlıların soyuna, ondan sonra ustam, büyüğüm Kev Bahşı'ya
- 5.benim öz halkıma, eşime, oğullarıma, sonra Esen Toğrıl, Tutmuş Tutuñg
- 6.Atay Tutuñg, Ögrünç Kız, Başaka'dan başlayarak soyuma akrabalara (kadar) sevabı erişsin,
- 7.deyip benim hücrede, dilenci çanağında kazandığım ne varsa satıp Koço'daki
- 8.Atay Tutuñg'un Pintuñg'un adlı kırk yaşındaki Çinli kölesini kutsal kitabı
- 9.(okuya)bildiği için dokuz yastuk-çao paraya satın aldım. Ben Şivsay Tayşi'ya, eşime
- 10.büyük oğul olup evimi barkımı yönetip, koruyup sahip çıksın. Biz bundan sonra
- 11.ölsek Şinkingsi'dan başlayarak oğullarım ile evimi yönetip, anlaşıp
- 12.danuşıp sahip çıksınlar. Oğlanlarım ile anlaşamazsa, Pintuñg

13.evimdeki hiçbir şeye, hiç kimseye karışmadan kendisi ister bir yüce dağa ister bir geniş çöle gitsin. Dört tarafı

14.boş, açık olsun. Biz bu sözleşmedeki sözden başka davranırsak

15.yüce majestelerine bir altun-yastuk, ağabey, küçük kardeş, prenlere birer gümüş-yastuk, İduk kut'a

16.bir yastuk, öğreti sözcülerine bir at ceza ödeyip sözleri geçersiz olsun.

17.Tanık, Dört Maharanç Tanrılar, yedi kraliçe Tanrılar; şimdiki tanık

18.Koşdır, tanık Kudugçı Esen, tanık Terinçi Bokşındı, bu damga

19.ben Şıvsay Tayşı'nındır. Ben Tölek, Şıvsay Tayşı'dan işitip yazdım.

Em01 sözleşmesinde de diğer satış sözleşmelerinde görülen yazım formatı kullanılmıştır: Önce on iki hayvanlı takvime göre yıl, ay ve gün adı (Ejder yılı sekizinci ayın yirmi altısı), sözleşme sahibinin adı (Şıvsay Tayşı) yer almaktadır. Farklı olarak tarih bilgisinden sonra uzun bir dua, temenni bölümü bulunmaktadır. Sonrasında sözleşme sebebi ve konusu (Pitung adlı kölenin alınması), alış bedeli (9 çao yastuk), özel şartlar, güvence bedeli, tanıklar ve yazan kişinin adı yer almaktadır.

Belgeye göre, sözleşmeyi düzenleyen Şıvsay Tayşı'nın Koço'da yaşayan Budist bir Türk olduğu düşünülmektedir. Muhtemelen adı Çineden alınmadır ve bölgenin ileri gelen kimselerinden biridir. Kev Bahşı adlı bir ustadan Budizm eğitimi aldığı, ancak Budist keşişler gibi tamamen toplumdaki uzak yaşamadığı, sadece belli bir dönem bir kulübede inziva hayatı geçirdiği anlaşılmaktadır. Geniş bir aileye ve sosyal yaşama sahip olduğu görülmektedir. Bu belgeden anlaşıldığı kadarıyla altmışlı yaşlarda olsa gerektir; zira çocuklarıyla yaşıt, kırk yaşında bir köle edinmektedir. *Biz munta soñ ölsär Şinkiñsinun başlap oğlanlarım birle äwimni tutup ayıtışıp kähñişip yorizunlar* ifadesiyle ölüme yaklaştığını hissettirmektedir.

Sözleşmede eve alınan köle, Pitung, kırk yaşlarındadır. Ay Tutung adlı rahipten Budizm eğitimi almış, kutsal metinleri okuyabilen biridir. Aslen Çinlidir. Ay Tutung tarafından dokuz çao yastuk paraya Şıvsay Tayşı'ya satılmıştır. Bu yaşta bir kişinin köle olarak alınmış olması, onun niteliği ile ilgilidir. Muhtemelen Şıvsay Tayşı, bu köleyi alarak çevresindeki insanları da Budizm'le tanıştırmak, onlara bu dini öğretmek istemiştir. Bu kişinin "nom bitig bilir" oluşu, onun Çinceyi ve Uygur yazısını bildiğini düşündürmektedir. Nitelikli bir kişi olan Pitung, bir köleden çok aileye dahil edilen bir evlatlık gibi görülmektedir. Zaten onun bir görevi de çocuklara abilik etmek, Şıvsay Tayşı öldükten sonra aileye göz kulak olmaktır. Bu kişinin Şıvsay Tayşı'nın oğulları ile anlaşamayıp istemesi durumunda serbest kalacağı maddesinin sözleşmeye eklenmesi, bu kişinin sıradan bir köle gibi görülmediğine işaret etmektedir.

Sözleşmede geçen isimler Esen Toğrul, Tutmuş Tutung, Atay Tutung, Öğrünç Kız, Başaka' dan Şivsay Tayşı'nın yakınındaki isimlerdir; ancak akrabalık ilişkilerinin ne olduğu tam olarak anlaşılamamaktadır.

Sözleşmenin yapıldığı yer, Koço şehridir. Uygurların eline geçtikten sonra kışlık başkent hâline getirilen Koço şehri önemli bir Budizm merkezi olmuştur. Koço Uygur döneminde imar edilmiş, altın çağını yaşamıştır (Matsui 2019, 155).

Belgede geçen "ulug süü" sözü Moğol hükümdarı için, "İdukkut" sözü ise Uygur kağanı için kullanılır. Bu ifadeden, belgenin 1210 sonrasında Moğol egemenliği altına giren Uygur devleti dönemine ait bir sözleşme olduğu sonucuna varılıyor.

Bu sözleşmede de diğer sözleşmelerde rastlanan birçok kalıp ifade görülür: *Buyanı tegzün* "sevabı değsin, hayrı dokunsun", *sözleri/savları yorımazun* "sözleri geçersiz olsun", *ayıtıp bitidim* "onlarla konuşup yazdım" ifadeleri bunların başlıcalarıdır. Köle alım belgesi olduğu için köle satış belgelerinde sıkça görülen *toguru tumltu sattım* "doğruca ve büsbütün", *tükel sanap altım* "hepsini sayarak aldım", *bir egsüksüz tükel sanap bertim* "eksiksiz sayıp verdim", *ming yıl tümen künke tegi erklig bolzun* "sonsuz kadar sahibi olsun", *taplasar özi tutzun* "isterse kendisinde kalsın", *taplamasar adın kişike ötkürü satzun* "istememezse başkasına devredip satsın", *apam birök "eğer"*, *çam çarım kılarısa "itiraz olursa"* gibi sık görülen kalıp sözlere yer verilmiştir.

Bu belgenin dil özelliklerine bakıldığında Orhun Türkçesinden çok uzak olmadığı göze çarpmaktadır: *Sekizinç* (sıra sayı ekinin kullanımı), *ulug* (-g ekinin devam etmesi), *anta, ini, birle* (Orhun Yazıtları'yla aynı), *tegzün* (emir çekimi), *bodumka, kişimke, ayguçıka, evimni, barkım-* *nu* (datif ve akkuzatif eklerinin arkaik oluşu), *turmuş* (zaman ekinde ünlü uyumu olmayışı), *başlap, asırap, sıguşu, yaraşu* (ulaç eklerinin Orhun Türkçesindeki gibi oluşu), *munta song* (bulunma ekinin ayrılma durum eki yerine kullanılması), *ölser* (şart kipinin Kök-Türkçedeki gibi oluşu), *tayşımng* (ilgi ekinin kullanımı), *bitidim* (kip ve şahıs ekinin kullanımı, bitirmek fiili) gibi örnekler bu belgenin Köktürkçenin devamı olan bir dil ile yazıldığını göstermektedir (Civelek 2005: 219, 279, 103, 100).

Metinde Geçen Bazı Sözlere

Luu: ejder, ejderha. Çince 龍 (ejder) sözcüğünün Uygurcadaki biçimidir. Long sözcüğü > lung > lun > luu biçimine geçmiştir. (Clauson, 1972: 763)

Ulug suu / ulug süü: Yüce Majesteleri, ulu Efendimiz, Moğol hakanı; Suu, Moğolca. büyüklük, ayrıcalık, haşmet, majeste (Lessing, 2003: 1147). Ulug, Türkçe, yüce, yüksek, büyük (Clauson, 1972: 136b) TT. ulu, Az. ulu, Baş. olo, Kaz. ulı, Kır. uluu, Öz. uluğ, Tat. olı, Trkm. ulı, Uy. uluğ (Ercilasun, 1991: 914); Tuv. uluh, Hak. ulug, Alt. ulu, Yak. uluu (Vasiliev, 1995: 281).

Buyanı tegzün: Hayrı dokunsun, sevabı ulaşsın!

Buyan: iyilik, hayır, sevap; Sanskritçe *punya* “iyi davranış, hayır” sözcüğünün göçüşmüş biçimidir. Moğolcada Uygurcadan bir ödünçleme olarak yaşamaktadır. (Clauson, 1972: 386a). Tuvacada “buyan”, Altaycada “biyan” (Naskali-Duranlı 1999: 41) şeklinde görülür. Wilkens sözcüğün "sevap, iyi amel; şans, bereket, kurtuluş, karizma; parlaklık, ihtişam, görkem" anlamlarını tespit etmiştir (Wilkens, 2021: 207).

Teg-: Değmek, ulaşmak, erişmek, uzanmak anlamlarındadır. Orhun Türkçesinde anlam genişlemesi ile “saldırmak, hücum etmek” manasındadır. Daha sonra “tesir etmek, değer olmak” anlamlarını da kazanmıştır (Clauson, 1972: 476a). Tr. değ-, Azr. dey-, Baş. tiy-, Kaz. tiy-, Kır. tiy-, Öz. teg-, Uy. teg- (Ercilasun, 1991: 156).

Ançaşı: Çince 按察使 *àncháshǐ* “güvenlik memuru” sözünün Eski Uygurcada yer alan biçimidir. “Müfettiş” için söylenmiştir. (Röhrborn, 1991: 134).

Şazın ayguçı: din vaizi, misyoner, öğreti yayan kişi (Wilkens, 2021: 647).

Şazın: Sanskritçe “öğreti, akide”. Sansritçeden Toharcaya *şasam* biçiminde geçen bu sözcük Uygurcada *şazın* şeklindedir. Wilkens, bu sözcüğü "disiplin, öğreti, Budist öğreti, dinî cemaat" şeklinde tanımlamış ve Moğolcada *şasin*, *şajin* biçiminde yer aldığını belirtmiştir (Wilkens, 2021: 647).

Ayguç: Türkçe “söyleyen, konuşan, vaiz, hatip” anlamındadır. *Ay-* eylem kökünden *-gu* isim yapma eki ile *aygu* “söyleme, deyiş” sözcüğü türetilmiş, bu gövdeye *+çi* meslek eki eklenmiştir. Orhun Türkçesinde bu sözcük, “kağanın sözcüsü” anlamındadır. Bugünkü lehçelerden sadece Sarı Uygurcada yaşamaktadır (Clauson, 1972: 271a).

Käv: Çince 教jiào “öğretmek, eğitim vermek, din” sözcüğünden türetilen kelime “usta, üstat” manasındadır. *Kev bahşı* ikilemesi içinde kullanılmıştır (Yao, 1996: 658).

Ögrünç: Türkçe *ögir-* eylem köküne dönüşlülük (*-ün-*) ve isim yapma ekinin (*-ç*) birleşmiş halidir (Clauson, 1972: 113a). Yakutça, Tuvaca gibi lehçelerde halen yaşamaktadır.

Bahşı: Çince 博士 *bóshì* “usta, hoca, felsefe doktoru” sözcüğünün Uygurcaya aktarılmış biçimidir. Günümüz lehçelerinde “aşık, ozan, rahip” gibi anlamlarla yarar. Moğolcada *başıl/başşı* biçiminde ödünçleme olarak görülür (Clauson, 1972: 321b; Doerfer, 1963: 271).

Patır: Sanskritçe *patra* “kâse” sözcüğünden ödünçlemedir. Soğdçaya *patır*, Moğolcaya da *badir*, *badar* biçimiyle geçmiştir. “Keşişlerin dilenci kasesi” anlamındadır (Clauson, 1972: 307a).

Şükün: Yamada bu sözcüğü dilenci kasesi” anlamında tanımlamıştır. *Şuikun* şekli de vardır ve Çince 水罐 *shuǐguàn* “su kabı, ibrik, sürahi” sözünden geçmiştir (Wilkens, 2021: 657).

Çao: Çince 鈔chāo “banknot, kâğıt para” sözü Uygur kültüründe aynı anlamda yaygın olarak kullanılmıştır. İlk uygulamaları 8. yüzyılın ortalarına, Tang hanedanı dönemine uzanan kâğıt para sistemi Yuan döneminde, özellikle Kubilay’ın han olduğu dönemde en zirve noktasına çıkmıştır (Özyetgin, 2004: 97).

Bitig: Türkçe *biti-* “yaz-“ eyleminden –g/k isim yapma ekiyle “yazıt” anlamı kazanmıştır. Çince 笔 *bǐ* “kalem, fırça” (Clauson, 1972: 299) ya da 笔体 *bǐtǐ* “kaligrafi veya el yazısı stili” sözünden türetildiği düşünülmektedir. Bir başka görüşe göre de Süryanice *petka* “belge” dan gelmektedir. Moğocada biç-i- şeklindedir (Doerfer, 1963: 262).

Maharanç: Sanskritçe *maha raja* “yüce hükümdar” sözünün Budist Uygurlardaki biçimidir. Wilkens bu sözün “Tanrı beyi ve dünya bekçisi” anlamında olduğunu belirtir (Wilkens, 2021: 462).

Em01 Y 828 ZLB koduyla kayıtlı bu köle alım sözleşmesinin satıcı tarafından hazırlanmış kısmı da günümüze ulaşmıştır. Sa24 Tenishev, Feng 1958: 2 koduyla kayıtlı bu satış belgesindeki tarih ve isimler ile Em01’deki bilgiler birbirini tutmaktadır. Ancak bu satış sözleşmesini aynı kişi yazıya geçirmemiştir.⁶ Her iki belgenin tarihi, alıcısı ve satıcısı, belgede sözü edilen kölenin adı, satış fiyatı, tanıkların adları aynıdır. Fakat bu belgede kölenin yaşı ve uyruğu söylenmemiştir.

Sonuç

Kölelik, bir kimsenin başkasının malı ve hiçbir hakkı bulunmayan işçisi yapılması durumudur ve en eski dönemlerden günümüze kadar birçok coğrafyada görülmüştür. Sümer, Mısır, Çin, Hint, Avrupa kadim kültürleri içinde yaygındır. Dünyanın birçok coğrafyasında olduğu gibi Türk toplumlarının yaşadığı bölgelerde de kölelik, en eski dönemlerden itibaren hayatın bir gerçeği olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Türklerdeki kölelik anlayışında kişinin tüm varlığına el koymaktan ziyade köle olan kişiyi bir “hizmetçi” gibi kullanma eğilimi yaygındır. İlk Türk devleti kabul edilen Hunlardan itibaren kölelik kurumuna ait ipuçlarına rastlanmaktadır. Köktürk Yazıtları’nda bir kişi ve toplum için son derece olumsuz bir durum olarak ifade edilmekte; kadın köleler *küng*, erkek köleler *kul* olarak adlandırılmakta ve zayıf toplulukların kitlesel olarak köleleştirildiği anlatılmaktadır. Uygurlarda ise bu olgu, hayatın bir parçası haline getirilmiş, sıradanlaştırılmış ve yasal kurallara bağlanmıştır. Bu durumu gösteren çok sayıda belge günümüze ulaşmıştır. Elimize ulaşan belgelerin büyük bir kısmını köle satış belgeleri oluştururken; köle alım belgeleri, evlat kiralama belgeleri ve köle azat belgeleri de bu işlemlerin belirli bir kurumsallıkla yapıldığını ve resmi kayda geçirildiğini göstermektedir. Yapılan bu satışlarda taraflara sözleşmenin nüshaları da verilmiştir. Nobua Yamada’nın tasnif ettiği köle satış ve alım belgelerinden hareketle Türkistan coğrafyası içinde ailelerin çeşitli sebeplerle çocuklarını ya da ailelerinden genç

⁶ Sa24 Tenishev, Feng koduyla satış sözleşmeleri kısmında bu belgeden söz edilmiştir.

erkek veya kızları başkasına devrettikleri; bu devir işlemi için de yasal sözleşmeler yaptıkları anlaşılmaktadır. Yapılan bu sözleşmeler belirli bir formatta yazılmış, satan ve alan kişilerle tanık kimseler tarafından da imza mahiyetinde “tamga”lanmıştır. Böylece yapılan sözleşmelerin geçerli ve yasal olduğu ortaya konmuştur. Bu durum Uygurlar döneminde köleliğin devlet tarafından yasal bir çerçeveye kavuşturulduğunu, bu alanda hukuksal bir zemin ve aynı zamanda bir terminoloji oluşturulduğunu da göstermektedir.

Kaynakça

- Bozkurt, Gülnihal (1983). *Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayını.
- Civelek, Özlem (2005). *Dindışı Eski Uygurca Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Clark, V. Larry (1980). *Introduction to the Uyghur Civil Documents of East Turkestan (13th-14th cc.)*. Doktora Çalışması. Indiana: Indiana Univ. Press.
- Clauson, Gerhard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford Press.
- Doerfer, Gerhard (1963-1975). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, I, II, III, IV*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Ercilasun, Ahmet Bican vd. (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican ve Akkoyunlu, Ziyat (2014). *Kaşgarlı Mahmud Divanü Lugati't-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gömeç, Sadettin (1999). *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İzgi, Özkan, (2014). *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Lessing, Ferdinand (2003). *Moğolca Sözlük*. Çev. Günay Karaağaç. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Matsui, Dai (2019). “Turfan Bölgesindeki Eski Uygur Yer Adları”. Çev. Ahmet Karaman. *Türk Dünyası*, 47: 149-176.
- Naskali, Emine Gürsoy ve Duranlı, Muvaffak (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Osawa, Takashi (2006). “Aspects of the Old Turkic Social System Based on Fictitious Kinship (the analysis of the term <kul (slave)> in the Orkhon- Yenisei Epitaphs)”. *Proceedings of the 48th PIAC Moscow 10-15 July, 2005*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

- Özyetgin, Melek (2004). "Eski Türklerde Ödeme Araçları: Kâğıt Para Çav'ın Kullanımı". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. 1(1): 90-105.
- Röhrborn, Klaus (1991). *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial Der Vorislamischen Türkischen Texte Aus Zentralasien, Lieferung 1*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- Tokyürek, Hacer (2021). "Eski Türkçede Kölelik". *Doğumunun 60. Yılında Zühal Özmez Armağanı, Esengü Bitig*. Haz. Tümer Karaayak ve Uğur Uzunkaya. İstanbul: Kesit Yayınları, 55-772.
- Vasiliev, Yuriy (1995). *Türkçe-Sahaca*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Wilkens, Jens (2021). *Handwörterbuchdesaltuigurischen, Altuigurisch –Deutsch– Türkisch (Eski Uygurcanın El Sözlüğü)*. Göttingen: Erschienen im Universitätsverlag.
- Yakup, Abdurrisid (2000). *Old Uyghur Lexemes Preseved in the Turfan-Qomul Dialect of Uyghur, V.6*, Wiesbaden: Harrassowitzverlag.
- Yamada, Nobuo (1967). *Uygur Satış Mukavelesi Belgelerinin Şekilleri*. Çev. Emine Gürsoy Naskali. Tokyo: Osaka Üniv. Yayını.
- Yamada, Nobuo (1972). "Uygurca Metin ve Evlat Edinilen Belge" *Osaka Üniversitesi Bilgi Arşivi*, 64.
- Yamada, Nobuo (1993). *Sammlung Uigurischer Kontrakte*. (Haz. Juten Oda, Hiroshi Umemura, Peter Zieme, Takao Moriyasu) Osaka: Osaka Universty Press.
- Yao, Xiaoping. (2009). *HànYīng Cídiǎn 汉英词典*. Beijing: Foreign Language Teaching and Research.

Çalışmanın yazarı/yazarları "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" çerçevesinde aşağıdaki hususları beyan etmişlerdir:

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Finansman: Bu çalışma için herhangi bir kurum ve kuruluştan destek alınmamıştır.

Destek ve Teşekkür: Yazar tarafından çalışmayla ilgili herhangi bir destek veya teşekkür beyanında bulunulmamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmanın araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın/yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

Yazarın Notu: Bu çalışma ile ilgili yazarın beyan ettiği herhangi bir not bulunmamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı: Bu çalışmanın tüm bölümleri tek bir yazar tarafından hazırlanmıştır.

The author / authors of the study declared the following points within the framework of the "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for this study.

Funding: No support was received from any institution or organization for this study.

Support and Acknowledgment: No statement of support or acknowledgement was made by the author regarding the study.

Declaration of Conflicting Interests: The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship or publication of this study.

Author's Note: There are no any notes declared by the author regarding this study.

Author Contributions: All sections of this study have been prepared by a single author.